

Płockie średniowieczne rękopisy prawnicze.

Zasoby

Cezary K. Święcki

CEZARY K. ŚWIĘCKI

PŁOCKIE ŚREDNIOWIECZNE RĘKOPISY PRAWNICZE

ZASOBY

Istotną pozycję księgozbioru plockiego stanowią średniowieczne zabytki literatury prawniczej, zarówno kanonistycznej, jak i romanistycznej.

Prawo, uczona koncepcja sprawiedliwości, odradza się w XII-wiecznej Europie Zachodniej wraz z wydobyciem na światło dzienne zapomnianego od czasów Grzegorza I Wielkiego (590–604) zbioru *Digesta*, jednej z czterech części *Corpus iuris civilis*, powstałego w latach 533–536 z rozkazu cesarza Justyniana I. W Polsce, w wiekach średnich, *ius romanum* jako prawo cesarskie nie odegrało poważniejszej roli, chociaż miało być przedmiotem wykładów w założonej w 1364 r. Akademii Krakowskiej¹. Przypuszczalnie dlatego, jak pisze Adam Vetulani, pomniki prawa rzymskiego oraz komentarze do nich mieszczą się w stosunkowo niewielu rękopisach plockich². Najstarsze kodeksy prawnicze biblioteki katedralnej pochodzą z w. XIII, w Płocku jednak znalazły się znacznie później, głównie dzięki studiom zagranicznym miejscowych scholarów.

W wieku XII na czoło „*universitas magistrorum et scholarum*” wysunął się m.in. Paryż. Aleksander Neckam pisze w traktacie *De laudibus divinae sapientiae* o uczelni w tym mieście: „*Hic florent artes, celestis pagina regnat, stant leges, lucet ius, medicina viget*”³. Popularność prawa rzymskiego w paryskim *studium generale* była tak ogromna, że papież Honoriusz III zakazał w pierwszej połowie XIII w. wykładania tam tego przedmiotu z obawy, aby nie upadła nauka teologii (zob. V 332). W Paryżu, między r. 1170 a 1190, studiował prawo Wincenty zwany Kadłubkiem⁴. Nieco później, zapewne przed r. 1308, udaje się nad Sekwanę magister Maciej z Polski⁵. Nie wiadomo, jakiej dziedzinie nauki poświęcał się przez

¹ Zob. *Dekret Kazimierza Wielkiego o założeniu uniwersytetu w Krakowie*, 1364. W: J. Staronawski, *Średniowiecze*. Warszawa 1989, s. 151: „Urządzamy odtąd szkoły potrzebne dla czytania prawa kanonicznego, cywilnego, nauk lekarskich i umiejętności wyzwolonych [...]”.

² A. Vetulani, *Średniowieczne rękopisy plockiej biblioteki katedralnej*. „Roczniki Biblioteczne” 1963, z. 3/4, s. 352. Dalej do tej pracy odsyłam skrótem V. Liczby po skrócie oznaczają stronicę.

³ Cyt. za: B. Kürbis, *Wstęp w: Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), Kronika polska*. Przełożyła i opracowała ... Wrocław 1992, s. XCIII. BN I 277.

⁴ Zob. *ibidem*.

⁵ Zob. E. Łuczycka-Suchodolska, *Mistrzowie uniwersyteccy na Mazowszu w pierwszej połowie XIV w.* W zb.: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*. Warszawa 1976, s. 367–368.

kilka lat, jego ostatnia godność – archidiacona płockiego (1333–1338) – wskazywałaby jednak na prawo.

Absolwentem wydziału prawa uniwersytetu paryskiego był prawdopodobnie urodzony przed 1278 r. Małopolanin Andreas de Polonia. Jako kanonik uniejowski pracował początkowo w kancelarii arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba Świnki, ale już od 1317 r. jego podpis pojawia się na dokumentach biskupów płockich⁶. Na przełomie lat 1321 i 1322 otrzymał stanowisko kanclerza, następnie, około r. 1344, prebendę kantora płockiego. W roku 1354 Andreas przekazał kapitule, w zamian za fundację w katedrze specjalnej altarii, swój księgozbiór składający się z ośmiu rękopisów prawniczych, z których dwa to zbiory prac z zakresu prawa cywilnego.

Jednym z nich jest XIII-wieczny kodeks włoskiej proveniencji oznaczony przez Vetulaniego (V 352) sygnaturą MS 5. Obejmuje 210 kart pergaminowych zapisanych w dwóch kolumnach przez kilku kopistów. Na kartach 1–65 zamieszczone zostały *Justiniani Institutiones* („*In nomine Domini Ihesu Christi incipit liber romane legis institutionum*”), pierwsza część *Corpus iuris civilis* formułująca zasady prawne. Tekst *Institutiones* wiódł pierwotnie samodzielny żywot, dołączony został do rękopisu w XIV wieku. Jego obszerny marginesy wypełnia rozpowszechniona wówczas *glossa ordinaria* Accursiusa (zm. 1263), będąca przedmiotem uniwersyteckiej nauki prawa rzymskiego. Karty 66–86 zawierają dwuczęściowe dziełko Jakoba Buttrigarięgo *Lectura tituli de actionibus*, tworzące niegdyś odrębny rękopis uniwersytecki. Dalej księga składa się z trzech traktatów Rodulfiniego: *Summa super contractum et instrumentorum formis*, z nielicznymi glosami marginalnymi z w. XIV, *Tractatus notularum (Capitulum notularum. Tractaturi de arte notariae [...])*, wpisanym zapewne w r. 1256, jak świadczy notka na karcie 133v, oraz *Aurora*, „*siue artis notarie summa*”, ozdobionego pięcioma figuralnymi iluminacjami. 26 kolejnych kart wypełnia *Traktat o złych uczynkach* Alberta de Gandino z Kremony, następnie *Additiones in Digestum novum* Mugellaniego, wreszcie fragment *Summa super titulos Decretalium* magistra Damasiego na siedmiu ostatnich kartach.

Drugi kodeks obcego pochodzenia, znany jako MS 4 (zob. V 336), z przełomu XIII i XIV stulecia, posiada 221 kart z pergaminu ze starannym pismem w dwu kolumnach. Całość, podobnie jak MS 5, rozpoczyna się od *Institutiones* Justyniana z aparatem Accursiusa na marginesach, uzupełnionym już w Płocku w XV w. obszernymi glosami. Komentarz Accursiusa dołączony został również do pozostałych trzech głównych dzieł zabytku. Są to *Authenticum*, *Libri feudorum* (twór szkoły longobardzkiej) i *Libri tres Codicis*. Na obu stronach karty 148 umieszczono nadto konstytucję cesarza Fryderyka II (zm. 1250), *De pace tenenda (Consuetudines feudorum)*.

Od XIII stulecia Polska wraz z Płockiem przechodzi w krąg oddziaływania ośrodków włoskich, początkowo Bolonii (gdzie po r. 1100 rozwinęła działalność założona przez Imeriusa szkoła prawnicza), później Rzymu. Tam zatem kierują swoje kroki polscy studenci. W roku 1323 nazwisko archidiacona płockiego Stefana Wilka wciągnięto do bolońskich ksiąg miejskich – odnotowany został jako „*dominus [...] scholaris Bononie*” (cyt. za: V 334–335, przypis 37). Wychowankiem trzech

⁶ *Ibidem*, s. 366.

uniwersytetów: krakowskiego, bolońskiego i rzymskiego, był scholastyk płocki Dzierzek, syn Michała z Karnic. Prawdopodobnie w czasie swych studiów prawniczych w Rzymie zakupił on cenny kodeks⁷ powstały około r. 1300, mający 266 kart pergaminowych (*Liber Derslai de Carnicze Juris Baccalaurii emptus per ipsum pro quinque florenis*). Treść rękopisu jest wypełniona w całości przez *Digestum vetus* oraz zwyczajowo już – przez marginalne *glossae anteaccursianae* i głosę zwykłą Accursiusa. Zabytek, niegdyś własność kapituły katedralnej w Płocku, obecnie wchodzący w skład zbiorów Biblioteki Kórnickiej, jest bogato iluminowany. Poszczególne księgi rozpoczynają się barwnymi, pokrytymi złotem inicjałami, w które wplecionych zostało 20 miniatur stanowiących ilustrację treści dzieła. Dla owych inicjałów i miniatur inicjalnych Jerzy Zathey znajduje odpowiedniki w XIII- i XIV-wiecznych rękopisach *Digestum* z Bolonii, Brukseli i Francji⁸. Kodeks zdobi ponadto 171 różnej wielkości miniatur, wykonanych między poszczególnymi częściami tekstu glosy marginalnej, oraz wiele drobnych ozdobiaków, jak ręce, główki, potworki.

Z lat 1468–1469 pochodzi papierowy rękopis o 391 kartach⁹, na których „Derslaus Michaelis” spisał wykłady swych rzymskich profesorów prawa. Był to jeden z dwóch „skryptów uniwersyteckich” księdza Dzierśława, o których wspomniał Julian Nowowiejski w monografii Płocka¹⁰.

W Bolonii i Rzymie naukę prawa pobierał Mikołaj z Mirzyńca („*fui factus licenciatus in iure civili in Studio Bononiensi...*”). Jego własnością był kodeks¹¹ mający 279 papierowych kart spisanych bastardą w dwóch kolumnach. Zawiera on kilkanaście pomników literatury prawniczej, m.in. abecadłowy indeks do *Apparatus in quinque libros Decretalium* Innocentego IV, *Consilia et quaestiones diversorum legum doctorum*, *Summa super electione praelatorum* Jana de Valencia z r. 1254, *Traktat o pokoju* Guidona de Suzaria oraz Diniego Mugellaniego *Tractatus de successione ab intestato*. Rękopis ten, jak wynika z zapisu na karcie 266, „N. Sdzeslai de Mirzinecz” sporządził („*collegi et scripsi*”) w Rzymie „*anno D. 1444 mense octobri die XXIX*”. W kodeksie znajduje się też wpleciona w *Consilia et quaestiones* Jakuba Buttrigarię notatka z 19 grudnia informująca o udziale (jakoby triumfalnym?) króla Władysława Warneńczyka w wojnie przeciw Turkom: „*fuit scisma et bella maxima in terris, maxime in Turcia, in quibus triumphavit serenissimus rex Wladislaus Ungarie et Polonie rex inclitus*”¹².

Do kanonika Mikołaja należała także 215-kartowa księga, częściowo pergaminowa (XIII w.), częściowo papierowa (XV w.)¹³. W jej skład wchodzi *Libellus de ordine iudiciorum*, „*compositus a Rofredo Beneventano iuris civilis professore*”, oraz skorowidz do tego dziełka wykonany w Rzymie w 1445 roku.

⁷ Według Vetulaniego (V 325) jest to MS 97, u J. Zatheya (*Katalog rękopisów średniowiecznych biblioteki kórnickiej*. Wrocław 1963, s. 494) ma sygnaturę 824.

⁸ Zathey, *op. cit.*, s. 497.

⁹ MS 7 – zob. V 377–379.

¹⁰ J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*. Płock 1930, s. 479. Dalej do tej pracy odsyłam skrótem N. Liczby po skrócie wskazują stronicę.

¹¹ MS 18 – zob. N 340.

¹² MS.

¹³ MS 6 – zob. N 340.

W roku 1448 „in Ploczsko” powstał papierowy rękopis¹⁴ posiadający 379 kart spisanych bastardą w jednej kolumnie, w którym kopista Mikołaj zamieścił 440 ponumerowanych decyzji Roty Rzymskiej.

Z przełomu XII i XIII w. pochodzi jeszcze jeden zabytek związany z osobą Mikołaja z Mirzyńca. Jest to kodeks¹⁵ włoskiej proveniencji, na który składa się 201 pergaminowych kart oprawionych na koszt właściciela w 1449 roku. Dzieło zawiera trzecią część *Corpus iuris civilis*, mianowicie 9 ksiąg ustaw *Codicis Iustiniani* uzupełnionych glosami przedakursjańskimi i aparatem Accursiusa.

Od roku 1448 studiował w Krakowie krewniak Mikołaja z Mirzyńca, Arnolf. Naukę rozpoczął na wydziale sztuk wyzwolonych, aby z kolei poświęcić się prawu, uzyskując stopnie magistra, doktora i profesora dekretów oraz teologii. Jedy- nym wyrazem jego prawniczych zainteresowań jest zachowany w płockiej bibliotece diecezjalnej rękopis¹⁶ – środkowa część *Digestów*, tzw. *Infortiatum* z aparatem glos „*anteaccursiana*”. Zanim dzieło trafiło w ręce „*viri egregii domini Arnolpho de Mijrzynez canonici*”, należało do płocczanina Jakuba Zaborowskiego, profesora prawa kanonicznego w krakowskiej wszechnicy. Tekst *Infortiatum*, sporządzony w XIII w. we Włoszech, liczący 168 kart pergaminowych, zakupiony został w XIV stuleciu we Francji, podobnie jak obszerniejsze (249 kart) *Digestum novum*¹⁷, spisane ręką jednego kopisty w dwu 45-wierszowych kolumnach.

W latach pontyfikatu Innocentego II (1130–1143) w bezpośrednim związku z Soborem Laterańskim II (1139) powstał w Bolonii, za sprawą kameduły Gratiana, pierwszy zbiór ustaw kościelnych, tzw. *Dekret (Concordia discordantium canonum)*.

Kodeksy z wpisaniem *Dekretem*, produkowane w Europie Zachodniej począwszy od połowy XII w., do Polski, a zatem i do Płocka, trafiały stosunkowo późno. Prawdopodobnie z daru wspomnianego już kantora Andrzeja pochodził zaginiony dziś boloński rękopis MS 9 (zob. N 348). 341 kart pergaminowych zapisano w dwóch kolumnach częściowo na początku XIII w. pismem kodeksowym, częściowo w stuleciu następnym wczesną bastardą. Księga zawierała wprowadzenie do *Dekretu*, ozdobione barwnymi inicjałami wyobrażającymi ptaki, oraz dwie jego części z glosą zwykłą Bartłomieja z Brescji. W XIV w. nieznany skryba dopisał do dzieła Gratiana na dodatkowych składkach traktat *De consecratione*.

Na przedniej karcie ochronnej rękopisu znajdowały się liczne zapiski treści prawniczej i teologicznej, a wśród nich niepełna notatka o wyprawie Zygmunta Korybutowicza do Czech w 1422 r. („*Anno ab incarnatione domini MCCCCXXII dux Lituaniae nomine Sigismundus cum certis complicibus suis ad Boemie regem feria [...]*”).

Z XII-wiecznej Bolonii wywodzi się również drugi, 324-kartkowy kodeks¹⁸, wykonany identycznie jak poprzedni, z tekstem *Concordia discordantium canonum* i sporządzonym we Francji aparatem *Ecce vicit leo*. Z Francji rękopis dostał

¹⁴ MS 40 – zob. N 340.

¹⁵ MS 3 – zob. N 339.

¹⁶ MS 1 – zob. N 341.

¹⁷ MS 2 – zob. N 371.

¹⁸ MS 8 – zob. N 331.

się do Płocka przypuszczalnie w XV stuleciu, tu też został oprawiony i uzupełniony przez Mikołaja z Mirzyńca.

Dekret zapoczątkował w różnych ośrodkach, m.in. w Bolonii i w Paryżu, później w Montpellier czy w Oxfordzie, rozwój nauki wyodrębnionego z teologii prawa kanonicznego¹⁹. Bogaty materiał zgromadzony w dziele Gratiana opracowany został przez prawników (dekretystów) i dostosowany do wymogów akademickich i do praktycznego użytku sądów. Szczególne znaczenie miała tu działalność prawodawcza soborów (konstytucje) i papieży, którzy swoje dekretały ogłaszali w wielkich zbiorach-kompilacjach.

Jeden z XIII-wiecznych włoskich rękopisów biblioteki płockiej²⁰ zawiera m.in. *Breviarium decretalium (Compilatio prima, 1190)* zmarłego w 1213 r. kanonisty, proboszcza w Bolonii, biskupa Faenzy i Pawii, Bernarda, oraz pochodzącą od Innocentego III *Compilatio tertia* z r. 1209, autorstwa magistra Piotra z Beneventu. Oba dzieła opatrzone zostały odpowiednio glosą Tankreda, kompilatora dekretów Honoriusza III (*Compilatio quinta, 1220*) oraz Laurentiusa Hispanusa (zm. 1248).

Trzy wielkie kompilacje, mianowicie: *Breviarium decretalium, Compilatio secunda* i *Compilatio tertia* z glosami Tankreda, wypełniają na 255 kartach MS 13 (zob. V 385) kolejny kodeks z w. XIII, pochodzenia włoskiego.

W roku 1234 Raimundus z Penaforte na polecenie Grzegorza IX sporządził kodyfikację obejmującą dekretały papieskie z ostatniego stulecia. Powstały w ten sposób *Liber Extra (Liber decretalium extra decretum vagantium)* stał się pierwszym, urzędowo obowiązującym kodeksem prawniczym w Kościele katolickim.

Zapewne przez Czechy dostał się do Płocka włoski rękopis²¹, w którym kilku kopistów wpisało na 221 pergaminowych kartach *Decretales Gregorii IX* i tegoż bullę publikacyjną skierowaną do studentów uniwersytetów paryskiego i bolońskiego. Obszerne marginesy wypełnia dodana później „*glossa ordinaria*” Bernarda z Parmy (de Botone, zm. 1266). Zabytek zawiera ponadto urywek konstytucji Innocentego IV oraz fragment formularza pism procesowych pochodzenia praskiego z drugiej połowy XIII w. (*Formulae ad usum consistorii Pragensis*).

Pod koniec XIII stulecia Bonifacy VIII zlecił przygotowanie księgi prawniczej, która obejmowałaby zbiory dekretalów od czasów 5-tomowej *Liber Extra*. Komisja papieska pod przewodnictwem arcybiskupa Wilhelma z Mandagout opracowała i opublikowała w 1298 r. *Liber Sextus*, zawierający – obok 108 dekretalów poprzednich papieży – 251 dekretalów samego pomysłodawcy i konstytucje dwóch soborów lionńskich.

Liber Sextus znajduje się we włoskim kodeksie pergaminowym (162 karty)²² z lat 1300–1303, który dopiero 100 lat później trafił do miejsca swego przeznaczenia, na co wskazują XV-wieczna oprawa polska oraz zapis jednego z właścicieli lub użytkowników zabytku, prepozyta płockiego Jakuba Jasczołda. Na kartach 64–65 umieszczony został początkowy fragment bulli Bonifacego VIII *Super cathedram* (1300), po niej zaś glosa Jana Andrzejowego i anonimowy *Ordo iudiciarius*.

¹⁹ *Handbuch der Kirchengeschichte*. T. 3, cz. 2. Freiburg–Basel–Wien 1985, s. 287.

²⁰ MS 12 – zob. V 333.

²¹ MS 14 – zob. V 336.

²² MS 26 – zob. V 336.

W innym rękopisie²³, pochodzącym z Francji z pierwszej połowy w. XIV, dzieło *Bonifacii papae octavi* z aparatem Jana Mnicha naniesiono na 94 karty z pergaminu. Pozostałych 14 kart wypełnia zbiór 20 *extravagantes* kilku papieży²⁴, z komentarzem nieznanego glosatora do *Unam sanctam*.

Zapewne w Polsce na przestrzeni XIV i XV stulecia sporządzono papierowy, 307-kartowy rękopis²⁵ głównie treści teologicznej, w którym jednakże kopista wpisał bastardą *Constitutiones Clementinae*, zbiór praw kościelnych zwany klementyńskim, promulgowany z rozkazu Jana XXII (1316–1334). Zabytek zawiera ponadto traktat Jana Andrzejowego *De sponsalibus et matrimonio*, komentarz Henryka z Merseburga do *Liber Extra*, wielokrotnie powtarzający się w płockich księgach *Ordo iudiciarius*, listy episkopatu polskiego z synodu kaliskiego oraz akty procesowe *Liber formularum ad usum ecclesiae Plocensis* z czasów biskupa Jakuba z Korzkwi.

Płocka biblioteka katedralna posiada lub posiadała rękopisy z tekstami wybitnych dekretalistów i komentatorów prawa kanonicznego. Na podwójnych tylnych kartach ochronnych francuskiego kodeksu z XII w.²⁶ wpisany został fragment *Panormii* archidiacona Iwona z Chartres (zm. 1115). Urywki tego dzieła, jak i *Dekretu* tegoż autora znajdują się również w oprawie innego pomnika literatury średniowiecznej, powstałego w tym samym czasie i miejscu co poprzedni²⁷. Według Vetulaniego w Płocku mogła być niegdyś przechowywana *Collectio trium partium*, tzw. *Tripartita* Iwona, zachowana w bibliotekach krakowskiej i gnieźnieńskiej, a pochodząca z odpisu księgi przywiezionej do Polski w początkach XII stulecia przez legata papieskiego Galona, jednego ze współpracowników uczonego z Chartres (V 331).

W połowie XV w. pojawił się w Płocku XIV-wieczny, 308-kartowy kodeks pochodzenia angielskiego²⁸, zawierający 4-tomowe *Speculum iudiciale* biskupa z Mende, Wilhelma Durantisa, pracę poświęconą kardynałowi Ottobone Fieschiemu, późniejszemu papieżowi Hadrianowi V. Rękopis oprawiony w 1448 r. przez kanonika Mikołaja z Mirzyńca („*Nicolaus de Mirzinecz [...] suis expensis fecit hunc librum introligari et [...] in papiro fecit*”) posiada 7 inicjałów figuralnych, 10 niefiguralnych i 4 miniatury, z których 3, różniące się między sobą tylko barwami, wyobrażają postaci biskupa i zakonnika.

Między XIII a XIV stuleciem powstał we Włoszech kodeks²⁹, na który złożyły się *Repertorium* (od karty 9 do ostatniej, 119) Durantisa, czyli wprowadzenie w zagadnienia prawa kościelnego, oraz dwa teksty Jana Andrzejowego traktujące o pokrewieństwie w rodzinie i o sprawach małżeńskich.

Jan Andrzejowy (Johannes Andreae, 1270–1348), znany już jako glosator *Liber Sextus*, jest autorem „dodatków” do *Speculum iudiciale* Durantisa. Składają się one w całości na włoski kodeks papierowy z końca w. XIV, 227 kart pisa-

²³ MS 25 – zob. V 336.

²⁴ Tytuły bulli Bonifacego VIII, Benedykta XI i Klemensa V podaje Vetulani – zob. V 339.

²⁵ MS 28 – zob. V 401.

²⁶ MS 44 – zob. V 331.

²⁷ MS 47 – zob. V 331.

²⁸ MS 21 – zob. V 396.

²⁹ MS 23 – zob. V 335.

nych bastardą w dwóch kolumnach³⁰. To samo pochodzenie i identyczną niemal objętość ma MS 27 (zob. V 337), rękopis uniwersytecki zawierający *Novella in Sextum* oraz *Quaestiones Mercuriales* Jana Andrzejowego. Każde dzieło zdobi jeden inicjał figuralny, wyłożony w polu płatkami złota, ponadto w *Quaestiones* występują małe inicjałki-kwiaty w kolorach czerwonym, niebieskim i zielonym.

W pierwszej połowie XIV w. we Włoszech spisano na 283 kartach z pergaminu komentarz do *Dekretu* Gratiana, tzw. *Rosarium* (1300), pióra Guidona de Bay-sio (zm. 1311), nauczyciela bolońskiego i archidiakona, u którego nauki pobierał Jan Andrzejowy. Rękopis ów³¹, który dostał się do Płocka prawdopodobnie dzięki kantorowi Andrzejowi, został z czasem poważnie uszkodzony. Z jego pięknych zapewne miniatur zachowała się tylko jedna, na karcie 247, przedstawiająca popiersie duchownego z paliuszem na szyi, poniżej zaś rycerza zasłaniającego się tarczą.

W końcu XIV w. z rzymskiego lub bolońskiego skryptorium wyszły dwa papierowe kodeksy, zakupione następnie przez biskupa płockiego Jakuba z Korzkwi. Pierwszy z nich, 378-kartowy MS 33 (zob. V 337), zawiera *Casus summarii Decretalium* i *Repertorium* Jana Calderiniego. Rękopis drugi³², już nie tak obszerny (138 kart), obok *Lectura super Clementinis* Jana de Lignano obejmuje dwie bulle: Bonifacego VIII *Antiquorum habet fidem* (1300) i Jana XXII *Quia nunquam* (1322).

178 pergaminowych kart pokrytych pismem kodeksowym tworzy XIII-wieczny włoski „*liber iuris canonici*”³³. Znajdują się w nim trzy dzieła Węgra Damasusa: *Brocarda* (1210–1215), *Summa super titulos, decretalium* oraz najoryginalniejsze – *Quaestiones*, poza tym kilka krótkich komentarzy do zbiorów dekretalów papieskich (*Casus Compilationis primae*, *Casus Compilationis secundae* i *Casus Compilationis tertiae*; autorem tej ostatniej jest Guido Britonis) i aparat znanego dekretalisty, ucznia Azona, identyfikowanego czasem z Janem Zemeke, Jana Teutonici (zm. 1245/46), do *Compilatio tertia*. Na wyklejce przedniej deski stanowiącej część oprawy księgi nieznanemu pisarz płocki umieścił w XIV w. formułę zaklęcia przeciw chorobie konia, wplatając w nią polskie zwroty („*Sancte Thoma narathui poli / klni cijrve albo equo in pede / in nomine patris et filii et spiritus sancti*”).

Polskim wytworem jest papierowy MS 19 (zob. V 394), niemal w całości (karty 1–327) wypełniony „złotym zbiorem” pięcioksięgu Grzegorza IX, sporządzonym przez Henryka z Suzy (Hostiensis, zm. 1270). Rękopis ukończył, jak świadczy explicit tekstu i notatka w nim, Marcin, kleryk z Gozdowa, w wigilię święta apostołów Szymona i Judy w 1444 roku.

40 lat wcześniej, w r. 1404, syn Jana z Łuniewa, kleryk Paweł, któremu Nowowiejski przypisuje skopiowanie 8 ksiąg z dziedziny prawa (N 476–477), oprawił i ozdobił iluminacjami 174 papierowe karty pokryte bastardą w dwu kolumnach³⁴. Spisano na nich dzieło Henryka Bohica *Distinctiones in librum tertium Decretalium* oraz *Distinctiones in quintum librum Decretalium*. Dwa inne rękopi-

³⁰ MS 29 – zob. V 337.

³¹ MS 24 – zob. V 336, 398.

³² MS 34 – zob. V 337.

³³ MS 11 – zob. V 382.

³⁴ MS 31 – zob. V 404.

sy, sygnowane jako MS 30 i MS 32 (zob. V 403–405), których dane wykazują wiele elementów wspólnych z poprzednim, mogą być również związane z płockim warsztatem kleryka Pawła, działającego zapewne z polecenia biskupa Jakuba z Korzkwi.

Z roku 1374 pochodzi papierowy kodeks³⁵, w którym, na kartach 5–224, pojawia się *Summa de casibus conscientiae*, zwana też *Summą pisaną*. Twórcą tego encyklopedycznego dzieła powstałego w 1338 r. w Pizie był teolog, kaznodzieja i prozaik Bartolomeo de San Concordio, „*ordinis fratrum predicatorum*”, zmarły w 1347 roku. Rękopis, sporządzony najpewniej we Wrocławiu, w XV w. stanowił już „*Liber ecclesie Plocensis*”.

Traktat uczonego dominikanina zachował się ponadto w późniejszym o 72 lata, będącym produktem polskiego skryptorium, rękopisie (284 karty)³⁶ oraz w oprawionym w Polsce, ale przybyłym z Czech („*Et est liber domini Johannis Lang plebani, studentis in iure canonico Pragensi*”) 220-kartowym zabytku z końca XIV wieku³⁷. Na karcie 1 tejże księgi wpisano, być może w Płocku, dwie polskie pieśni religijne: *Vitay, mile swathe z nieba dana* i *Vitay, ty królevno blogoslawona*³⁸.

MS 35 (zob. V 406) to pergaminowy włoski kodeks z końca w. XIII, z anonimowym dziełkiem o rozdawaniu dyspens i trzema traktatami prawniczymi dominikanina, magistra teologii, Hervei Britonisa. Już w Płocku, w XV stuleciu, do pierwotnych 97 kart dodano dalszych 66, na których znalazły się *Speculum aureum de titulis beneficiorum* Mateusza z Krakowa (ok. 1345–1410) i *Speculum aureum* doktora dekretów, Pawła Angliciego.

W roku 1407 „*Johannes scriptor*”, przypuszczalnie franciszkanin z Włocławka, jako pierwszy przyczynił się do powstania papierowego rękopisu³⁹ spisując bastardą *Decisiones Rotae Romanae* (1376) Guilelma Herborcha (karty 1–171). Kodeks uzupełniono następnie kolejnymi tekstami, m.in. *Summarium novarum decisionum* Bertranda de Arvassano, *Defensorium iuris* cystersa Gerarda, formularzami aktów procesowych z konsystorza włocławskiego oraz fragmentem przysięg oczyszczających od podejrzeń o husytyzm („*Hussica*”) (karty 172–254v).

Zapewne na początku XIV w. niejaki Michał „*de Zathor*” zakupił „*in duobus florenis aureis*” u kanonika katedry w Ratyzbonie pergaminowy kodeks liczący 104 karty⁴⁰, który później przeszedł na własność równie mało znanego Jana z Płocka, magistra teologii. Treść zabytku wypełniają m.in. *Summa super rubricis*, *Decretalium* Goffreda z Trano (zm. 1245), należącego do tzw. młodszych dekretalistów, i dekret soboru z Konstancji (*De excommunicatis vitandis vel non*). Komentarz Goffreda do *Liber Extra* otwierała niegdyś na karcie 3 usunięta z czasem miniatura, każda z kolejnych ksiąg posiada jednakże większy inicjał barwy czerwonej lub niebieskiej, a mniejsze inicjałki określają początek rubryk w tytułach.

³⁵ MS 37 – zob. V 408.

³⁶ MS 36 – zob. V 407.

³⁷ MS 38 – zob. V 408.

³⁸ Incipity utworów podano za: V 409.

³⁹ MS 39 – zob. V 409.

⁴⁰ MS 16 – zob. V 388.

W drugiej połowie XIII w. anonimowy płocczanin (?) nabył, prawdopodobnie we Włoszech, za 5 solidów („*Pro exemplari huius V dedi solidos*”) pergaminowy manuskrypt⁴¹ obejmujący w swej pierwotnej postaci dwa dzieła prawnicze: *Summa super rubricis Decretalium* (karty 26–221v) i *Ordo iudiciarius* Tankreda (karty 230–305v), na którego marginesie widnieje formularz pełnomocnictwa procesowego wystawionego w Polsce około 1260 roku⁴².

Oba zabytki ozdobione zostały na swych początkowych kartach wielobarwnymi miniaturami figuralnymi. Pierwsza z nich, na tle litery „G”, przedstawia biskupa w infule i kapie, piszącego w księdze rozłożonej na pulpicie, druga – wkomponowana w inicjał „A” – postać mnicha w niebieskim habicie przepasanym czerwoną wstęgą, trzymającego w ręce otwartą księgę.

Niemal natychmiast po pojawieniu się kodeksu w Płocku poczęto dodawać do owej księgi nowe karty i wpisywać, jak to było w zwyczaju, nowe teksty różnej treści. Znalazły się tu zatem odpisy dyplomatów polskich i Polski dotyczących z lat 1241–około 1340, m.in. dokumenty wystawiane przez biskupów płockich, przywileje książąt mazowieckich, kilka bulli papieskich⁴³. Były dalej przepisy liturgiczne w formie wierszy, wykazy książąt i królów („*generaciones ducum et regum Polonie*”), wyszczególnienie tytułów do *Summy* i *Ordo iudiciarius*. Były wreszcie fragmenty kilku rozpraw prawniczych, traktacik o liczbach, praca z pogranicza medycyny i prawa o wieku płodu ludzkiego, *Epitome exactis regibus* z prawa rzymskiego, *Proemium apparatus ad Compilationem tertiam* Tankreda, *Quaestio iuris canonici*, dotycząca badania autentyczności reskryptów papieskich, oraz *Tractatus de interdictis ecclesiasticis*, powstały między r. 1298 a 1312, tj. przed datą zniesienia zakonu templariuszy, których przywileje anonimowy autor obszernie omawia.

Na karcie 15 rękopisu MS 17 zapisano kilka postanowień synodu prowincjonalnego w Kamieniu i artykuł *De falsis testibus puniendis* legata papieskiego Jakuba Pantaleona (późniejszego Urbana IV) z koncylium wrocławskiego z 1248 roku. Pomniki literatury prawniczej obejmujące teksty uchwał podejmowanych na synodach prowincjonalnych bądź diecezjalnych zachowały się tylko w nielicznych znanych obecnie płockich kodeksach.

Jeszcze w początkach XVII w. własnością kapituły katedralnej w Płocku był XV-wieczny rękopis, który z kolei poprzez Bibliotekę Załuskich, Bibliotekę króla Stanisława Augusta i Bibliotekę Tadeusza Czackiego znalazł się w posiadaniu Czartoryskich⁴⁴. Składa się nań skodyfikowany zbiór praw diecezji płockiej z r. 1423, zasługujący na uwagę chociażby ze względu na przepisy dotyczące za-

⁴¹ MS 17, Bibl. Seminarium Duchownego w Płocku (zob. V 334), znany również pod dawniejszą sygnaturą H 31.

⁴² Zob. B. Ulanowski, *Synod prowincjonalny w Kamieniu*. „Studia i Materiały do Historii Ustawodawstwa Synodalnego w Polsce” nr 2 (1915), s. 22–23.

⁴³ Znane są jeszcze dwie przynajmniej księgi będące kopiaruszami dokumentów płockich, mianowicie *Liber privilegiorum* (nr 195), rozpoczęty za biskupa E. Ciołka i zawierający na 281 kartach przeważnie odpisy przywilejów wójtowskich i sołeckich od w. XIV, oraz *Collectio privilegiorum et dotationum ecclesiae cath. Plocensis* (nr 196) z początków w. XVI, gdzie 1176 stronic obejmuje najważniejsze dyplomy od 1187 do 1530 roku.

⁴⁴ Bibl. Czartoryskich w Krakowie, nr 1287.

bezpieczenia cennej wówczas księżnicy kapitulnej⁴⁵, wraz z ogłoszonymi ćwierć wieku wcześniej uchwałami synodalnymi biskupa Jakuba z Korzkwi.

Statuty diecezjalne biskupa Jakuba (1396–1425), wybitnego prawnika wykształconego we Włoszech, i tzw. *Zwód Trąby*, statuty wieluńsko-kaliskie z r. 1420 prymasa Mikołaja, polecił skopiować pod koniec XV stulecia biskup Piotr IV z Chotkowa. Powstały w ten sposób kodeks również z czasem został wywieziony z Płocka⁴⁶.

Na dwóch kartach ochronnych rękopisu liturgicznego *Speculum chori* znajdowały się ułamki z obowiązujących w Polsce uchwał statutowych synodów odprawianych przez legatów papieskich w Budzinie w 1279 i w Bratysławie w 1309 roku. Karty te składały się na spisany w pierwszej połowie XIV w. kodeks, służący jako podręcznik dla niższego duchowieństwa.

Na pierwszą połowę XV stulecia przypadał papierowy, 320-kartowy kodeks przez Vetulaniego (V 425) oznaczony sygnaturą MS 73⁴⁷, stanowiący zbiór materiałów z soboru w Bazylei (1431–1449). Zamieszczono w owym kodeksie m.in. antyhusyckie oracje Jana z Ragusy (Stojkovicia), Hieronima z Pragi (Jana Sylwana), niegdyś spowiednika Jagiełły i opata klasztoru kanoników regularnych w Nowym Sączu, Gillesa Carliera, ucznia Jana Gersona, Henryka Kalteisena, inkwizytora, profesora z Kolonii, Jana de Palomar, kardynała Cesariniego, Jana de Bachenstein, jak również dekrety 20 sesji soboru.

W bibliotece kapitulnej znajdował się, jak pisze Vetulani, jeszcze jeden manuskrypt soborowy, powstały w Bazylei w 1433 r. pod piórem kustosa katedry płockiej – Jana (V 425). Tadeusz Czacki włączył go w 1800 r. do zbiorów poryckich (sygn. 1286), skąd poprzez bibliotekę puławską Czartoryskich trafił w 1831 r. do Petersburga (Lat.F.II.219). Zwrócony w r. 1921, przechowywany był do momentu zniszczenia w Bibliotece Narodowej w Warszawie.

⁴⁵ Zob. W. Góralski, głos w dyskusji. „Notatki Płockie” 1987, nr 3, s. 38.

⁴⁶ Obecnie znajduje się w Bibl. PAN w Krakowie (MS 1559).

⁴⁷ Sygn. dawniejsza: MS 95.